

KODOLÁNYI GYULA
Akit a hollók tápláltak

Kodolányi János belső emigrációjáról,
 1947–54

„Illés prófétát, mint a hagyomány mondja, hollók tápláltak a pusztában, amikor elmélkedve, imádkozva megformálta magában Istennel való kapcsolatát és felkészült az emberek közt való tevékenységére. Engem is a hollók tápláltak. Már említettem, hogy idegenek, ismeretlenek vagy álnév alá bújt ismerősök küldtek kisebb-nagyobb segítséget.”¹ Így emlékezik 1963-ban Kodolányi János hosszú akarattya elvonulásának 1949–1956 közötti második felére. A tápláló hollókhoz, némelyikük kilétéhez és segítségük természetéhez később még visszatér ebben az írásban. És nem véletlen a fenti felütésben az Istennel való kapcsolat megformálásának gondolata sem: ennek az életszakasznak lényegéhez tartozik az író végső számvetése a lét legfontosabb kérdéseivel, viszonyával a kozmoszhoz, Istenhez, nemzetéhez. „Tizenkét évi szerzetességnek” nevezi az 1944 és 1956 közötti időszakot, amely a német megszállással kezdődött, s amelynek főbb történelmi állomásait is szükséges itt röviden áttekintenünk.

1944. március 19-én, a német megszállás napján, megannyi gyorsan lépő civil hálózat és magánember mellett, a Szent-Iványi Domokos, Horthy Miklós kormányzó Kiugrási Irodájának vezetője által működtetett láthatatlan hálózat, a Magyar Függetlenségi Mozgalom azonnal igyekszik megszervezni a nácik fekete listáján előkelő helyen szereplők mentését. Kodolányi János esetében barátja, Faragho Gábor altábornagy, a csendőrség főfelügyelője, a náciellenes szellemű katonai csúcsvezetők egyike, személyesen jár el. Szárnysegédjét, Takács József őrnagyot küldi ki az író lakására, hogy az saját szolgálati kocsján vigye őt először saját otthonába, március 19-én este, majd pedig emberei kerülőkkel juttatják az író a kihalt télvégi Akarattýára, nyaralójába, a védőőrizetével megbízott kenesei csendőrörs bűvőhelyre. Hasonló kalandos utakon, a tervezés és a véletlenek változatos összjátéka során jut bűvőhelyre a közélet és a kultúra sok

más híresen náciellenes szereplője, amint arról Illyés Gyula, Németh László és mások visszaemlékezéseikben beszámolnak.

Az 1944-es évet Kodolányi János hol Akarattýán, hol másutt tölti; és felkérésre júliusban memorandumot ír az ország állapotáról, s a békekötés utáni teendőkről a titkos úton, fegyverszüneti tárgyalásra Horthy által Sztálinhoz Moszkvába küldendő delegációnak, amelynek vezetői Faragho, Szent-Iványi és Teleki Géza gróf, Teleki Pál fia. (Lásd: Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés*). Ennek a mintegy nyolcvanoldalnyi elvezett, Béke Arcvonal aláírású, egypéldányos szövegnek megvitatása júliusban Faragho kohárimajori gyümölcsösében történik, Kecskemét mellett, amint azt Kodolányi Júlia megírta², és Faragho leánya, Borbála nekem a közelmúltban személyes tanúként szóban megerősítette (Kodolányi csak az Illyés Gyulának írt, kiadatlan levelében említi ezt a szerző-, illetve szervezet-nevet, 1954. febr. 20.-án). Október 7-én kódolt üzenetet kap nagybátyám Moszkvából Faraghoéktól, hogy azonnal tűnjön el, mert a kétes esélyű kiugrási kísérlet küszöbön áll.³ Az október 16-i nyilas puccs, Horthyék letartóztatása után, két hónapra nyúlik a bujkálása, hiszen a Szent-Iványieknak készített memorandumja immár bárki kezébe elkerülhetett. Csak Budapest ostromának idején, a nyilas rezsim összeomlása alatt tér vissza pasaréti otthonába, s várja ki a végjáték kibontakozását és a szovjet megszállást.

Az 1944 végi új debreceni kormányban, a moszkvai fegyverszünetet aláíró Faragho Gábor ellátási miniszter lett, és az 1945 őszi választásokon abszolút többséget szerző Kisgazda Párt vezetői, valamint a párt fiatal politikuskai és értelmiségi aurája körében Kodolányi Jánosnak számtalan barátja akad, legelsőbbben is Nagy Ferenc miniszterelnök. Hasonlóképpen ott vannak barátai az új Nemzeti Parasztpárt közepén és jobbszárnyában, Illyéssel és Bisztrai Farkas Ferencel. Méltán remélheti tehát, hogy ő és a magyar közép hozzá hasonló más tagjai mindnyájan – a harmincas években a Horthy-rendszert élesen bíráló fiatal reformisták – a valódi új demokrácia reményében foglalhatják el méltó helyüket a romok felett újrászerveződő közéletben.

A háború túlélői az egész országban legendás kedvvel és emberfeletti erőfeszítéssel végzik a hely-

1 Kodolányi János: *Emlékezések Háza*. Napló – részletek. 1963. In: Csűrös Miklós szerk.: *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János*. Nap Kiadó, Bp. 2001. 207.

2 Kodolányi Júlia: *Apám*. Magvető, Bp. 1988.

3 *Uo.* 141.

reállítást munkáját. Reménykednek a puszulást túlélte Kodolányi János és barátai is, miközben – mint minden gondolkodó és jól értesült emberben – ott merednek bennük a kérdőjelek: akarnak-e, engednek-e a megszálló szovjet csapatok a kommunista ideológia szerint már túlhaladott, polgári csökevénynek minősülő demokráciát? Meddig és milyen mértékben kívánnak megfelelni a háborúban velük együtt győztes nyugati szövetségeseik elvárásainak? S legyenek bár képviselve a nyugati hatalmak is a budapesti, kormányfeletti Szövetséges Ellenőrző Bizottságban, annak feje nem kisebb ember lett, mint Vorosilov marsall, Sztálin jobb keze. Vajon miért küldtek Magyarországra ilyen hatalmas befolyású helytartót a szovjetek? És nem titok a budapestiek előtt az sem, hogy ezerszámra hurcolnak el nap mint nap az utcáról *malenkij robotra* ártatlan civileket, főként férfiakat a megszállók – hová, mennyi időre? Az sem titok a jobban értesültek előtt, hogy az új magyar, „demokratikus” titkosrendőrség már 1944 végén, Debrecenben, kommunista és szovjet irányítás alá kerül, a parasztpárti, de kommunista társutas Erdei Ferenc belügyminiszter szekundálásával.⁴

S közben folyik a Népbíróság tevékenysége, a jogot nemegyszer megcsúfoló eljárásrenddel és ítéletekkel, mint például Szombathelyi Ferenc és Jány Gusztáv esetében. Elgondolkodtunk-e már azon, hogyan lehet, hogy Budapesten jóval több „háborús bűnöst” ítélték halálra, mint Nürnbergben? Talán csak nem a magyarok erőltették a nácizmust a hitleristákra?

Kodolányi János és néhány más népi író ellen a készülő önkényuralom varázsütésre összeverődött bértollnoki hada – régi, de elsősorban újsütetű szociáldemokraták és kommunisták – példátlan rágalmahadjáratot indít a sajtóban. A lélektani hadjárat vezénylőinek stratégiai indítéka már nem kevesebb, mint a lopakodó hatalomátvétel lelki előkészítése. A sajtóbérenceket többnyire régi személyes sérelmek, bosszúvágy és irigység mozgatják, vagy pedig a bizonyítás vágya az új hatalom előtt, mint az olyan renegátok esetében, mint Ortutay Gyula és Darvas József. Kodolányi János 1945 végén, 1946 elején háromrészes számadást ad ki múltjáról a *Független Ifjuság* című hetilapban⁵, amelyben meggyőzően

elhárítja a róla keringő rágalmakat, és beszámol sok részletről 1944-es ellenállási részvételéből. Igazoló bizottság elé személyesen nem idézik, mint például Szabó Lőrincet, de a hecckampány nem marad abba, csak erősödik.

Különösen bántja a nagybátyámat, hogy a rágalmakörushoz volt harcostársak is csatlakoznak. Zilahy Lajos – most a Magyar-Szovjet Baráti Társaság friss elnöke – lefasisztázza őt a sajtóban; Kovács Imre, a Parasztpárt újdonsült főtitkára Erdei és Darvas alatt, az „ellenforradalmár írók” között sorolja őt fel.⁶ Ezek voltak az igazodás és megfelelés korra jellemző manőverei, talán a „menteni a menthetőt” hiú reményében: a kommunisták nevezetes szalámizó műveletében a kés bal oldalán kellett maradni. Attól jobbra, a szeletelés előrehaladásával, sorra hullottak ki a „menthetetlenek”. Az elszomorító manőverezés csattanós befejezéseként, Zilahy és Kovács Imre hamarosan Nyugatra emigrálnak, e közreműködés rossz ízét is maguk után hagyva.

Ne felejtsük meg a világpolitikai keretről sem: 1946 februárjában Sztálin először beszél nyugati imperializmusról, amelyet Churchill fultoni beszéde követ a leereszkedő vasfüggönyől. Az 1947. február 10-i párizsi békeszerződés pedig ürügyet hagy a szovjet csapatok magyarországi tartózkodására, hadtáp-bázisként, az osztrák államszerződés majdani megkötéséig. Ezzel kieleződnek itthon a frontok: a többség számára elvész a remény, a kommunisták pedig felbátorodnak.

E korszak sajtórágalmainak összegyűjtése jó időre adna munkát egy alapos filológusnak, és okkal is, mert ezek megismerése nélkül nem érthetjük meg a kor légkörét, nem tudjuk felidézni azt a fokozatosan duzzadó szellemi terrorhullámot, amelyben a demokrácia hívei végső hónapjaikat harcolták végig 1946–1947-ben, s amely Nagy Ferenc miniszterelnök 1947 júniusában kikényszerített emigrációjában csúcsonyol, végül pedig Tildy Zoltán köztársasági elnök 1948. július 31-i lemondásával zárul le.

Kodolányi János szempontjából két eseménynek volt a sajtóhadjáratban meghatározó jelentősége. 1949 elején Bóka László államtitkár, Ortutay kultuszmi-

4 Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés*. Szerk.: Székér Nóra és Kodolányi Gyula. Ford.: Németh Orsolya. Magyar Szemle Könyvek, 2016. 350.

5 Csűrös Miklós szerk.: *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János*. Nap Kiadó, Bp. 2001. 133–145.

6 *Ne panaszd a magányodat. Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával*. Sajtó alá rendezte, az előszót és jegyzeteket írta: Horányi Károly, Argumentum, Bp. 2002. 9.

niszter-helyettese tart „eligazító” előadást, amelyben az egész népi tábor legjobb alkotóit egyenként – Illyés Gyulától Tamásin és Kodolányin át, Németh Lászlóig és Karácsony Sándorig – kíméletlenül, demagóg kommunista bírálatban részesíti. Ennek rövidebb változata a Szabad Népből jelenik meg, és Kodolányi levélmellékletként küldi el a kivágott cikket a Pécsen élő Várkonyi Nándornak⁷ (1919. febr. 10-én). Bóka László már kitüntette magát – és kiérdemelte a csaknem teljes szellemi élet megvetését – az egykor oly irigyelt költőtársa, Szabó Lőrinc ellen 1945-ben indított boszorkányüldözés motorjaként. A Szabad Népet pedig a leszalámizásnak, a vérszomjas kirohanásoknak a *fasiszták, burzsoák, reakció-sok, ellenforradalmárok és imperialisták stb.* ellen ebben a döntő időszakában, a hírhedt Horváth Márton szerkesztette, természetesen forró dróttal Révai Józsefhez és Rákosi Mátyáshoz.

Kodolányi Jánost egzisztenciájában viszont leginkább Barabás Tibornak, az Írószövetség főtítkárának célzatos hazugsága érintette, aki ekkoriban a *Levél a szovjet írókhoz Petőfi Sándorról* című könyv írásával foglalatokodott. Barabás azt állította, hogy Kodolányi János „1944-ben egy fasiszta lapba cikksorozatot írt – számol be levelében Várkonyi Nándornak az érintett – [...] persze, az egészről egy árva kukk sem igaz. [...] Ellenben igaz az, hogy [...] mikor ő, mint »kezdő író«, segélyért jelentkezett (az IGÉ-nél – megjegyzés: K. Gy.), én tehetségtelennek bélyegeztem s nem adtam neki pénzt.”⁸ (1949. ápr. 19.). Valójában, mint láttuk, Kodolányi Jánosnak el kellett tennie a letartóztatás elől, s jobbra rejtőzködött 1944. március 19-e után. Az év elején is csak egy cikket közöl, a finn–magyar kapcsolatról a Magyar Életben (amely lapnak semmi köze nem volt Imrédy Magyar Élet Pártjához). Mi több, június 2-án, egy titkos pesti összejövetelen óva inti író társait a szerepléstől a megszállás évadán⁹. Egyetlen írástevékenysége akkoriban az *Emese álma* trilógia harmadik kötetének írása volt Akarattyán, amelynek túlnyomó része elpusztult 1944 őszén–telén a balatonvidéki harcokban, a nyaralóban.

7 *Levélről levélre. Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése.* Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: ifj. Kodolányi János. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp. 2000. 155.

8 *Uo.* 179.

9 Csűrös Miklós szerk.: *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János.* Nap Kiadó, Bp. 2001. 138.

E „mervadó” rágalmak révén megakadályozzák Kodolányi János felvételét a Magyar Írószövetségbe, ami azt jelentette, hogy miután a sajtóközlési csatornák fokozatosan bezárultak az író előtt, hét évre megszűnt minden jövedelme. Ő, aki az Írók Gazdasági Egyesülete alapító főtítkáráként segélyben részesítette annyi más pályatársát az 1930-as években, még rokkantsága címén sem kap semmilyen segítséget ezentúl, még különleges rokkantcipőit is az említett és említendő illési „hollók” csináltatják majd neki, néhány évente egy párt (a Rákosi-korszakban).

Barabás Tibor és a hasonszőrűek kampánya nem pusztán életlehetőségeitől fosztja meg őt és sorstársait. Legalább akkora a tartós szellemi és erkölcsi kár, amelyet ez az „agit.prop.” kampány szándékos ferdítéseivel okoz a nemzeti köztudatban. Hosszú időre, évtizedekre kitöröl a diskurzusból nagy szellemi értékeket, mert nem bizonyult semmiféle ideológiai fegyver sem hatékonyabbnak és tartósabbnak, mint az ekkoriban Rákosiék által bedobott „fasiszta” minősítés. Mindent jelent és semmit, az Andrássy út 60.-ban ekkor legalább körömléptést. De változó tartalommal máig alkalmas eszköznek bizonyul az ellenfelek karaktergyilkosságára. A ködös állítások hitelének kevesek néznek s nézhetnek utána, és a gyanakvás és gyűlölködés légkörében, a gondolatrendőrség árnyékában, ezt már bármire kiterjesztheti a képzelet. És többé nem számított a tény, hogy Kodolányi János, minden diktatúra legbátrabb ellenzői között szolt és cselekedett másfél évtizeden át, 1944-ig.

Illyés Gyulától és Sárközi Mártától a hatalom 1949-ben, papírhány címén veszi el a Válasz kiadásának lehetőségét. Ezzel megszűnt az utolsó orgánus, amelyben Kodolányi János megjelenhetett, s amelyet jó lélekkel vállalt. A könyvkiadás lehetősége már korábban lezárult előtte. A *Vízöntő* fellelhető példányait 1948-ban bevonták a hatóságok. Ifjúkori s mindvégig hűséges kommunista barátja, Haraszi Sándor, aki akkor az Atheneum igazgatója lett, sokáig biztatgatta s ígérte, hogy megjelenteti friss, 1946-os társadalmi regényét, a *Buborékot* (később: *Boldog békeidők*), a Monarchia középosztályának végnapjairól. Végül kiderült, hogy a Révai József szabta ár az lett volna, hogy Kodolányi János nyilvános önbírálatot közöl egyes megnyilatkozásai miatt. Azonban a javasolt önkritika egyes kitételeit, s végül a közlést is, az író visszautasította, s ezzel a kör végleg bezárult.¹⁰

10 Várkonyi Nándor: *Pergő évek.* Magvető, Bp. 1976. 73.

Persze, Kodolányi János sorsát Rákosiék igen korán eldöntötték maguk közt. Sosem bocsátották meg neki, az 1920-as évek illegális kommunistájának, az 1943 nyarán kiadott *Zárt tárgyalás* című esszé-drámát, amelyben egyenlőséget tett a náciizmus és a bolsevizmus között. Még kevésbé az 1946 végén felfedett, tizenöt éves Magyar Testvéri Közösség ideológiai vezetésében való szerepét. Voltaképpen, amint másutt írtam, csak politikai számításból vették ki Kodolányit az 1947-es „Köztársaság-ellenes összeesküvés” perének vádiratából, mert több évtizedes hitele és népszerűsége demokrataként és antifasisztaként túl széles körben élt a közvéleményben. És a Várkonyi-levelezés két darabjából arra is következtethetünk, hogy Tildy Zoltán, a túlélést a végsőkig megkísérlő kiscgazda köztársasági elnök személyesen is eljárta 1947 nyarán Kodolányi János és más feddhetetlen demokrata értelmiségiek mentése ügyében Rákosiéknál.

Önmagáért beszél Kodolányi Jánosnak ez a levele (ismét Várkonyi Nándorhoz), 1948 nyarán: „Nekem, Tildinek (feleségének), nincs szavazati jogunk. 47-ben is töröltek, miután »elmebajosok« vagyunk. Akkor azonban itt, Kenesén, megkaptuk.”¹¹ Nem csoda, hogy feltűnik aztán ebben a levélben kettejük postai levelezésének összekacsintó, a levélcenzorokat fricskázó humora is: „A Szovjet hatalmas békeerőfeszítései hátrálásra kényszerítik az imperialista-háborús erőket.” Némi elégtételt hoztak nekik az ilyen tréfák. Máskor, az akkoriban világraszólóként dicsőített szovjet tudósokról, Lisenkóról és Micsurinről áradoznak egymásnak. Bizonyos dolgokról persze csak a személyes futárok által vitt-hozott levelekben tudtak nyíltan szólni.

Kodolányi János tehát pária lett, el kellett tűnnie, a túlélés érdekében is. Ekkori helyzetét és lelkiállapotát így írta le az 1963-as visszaemlékezésben: „Voltak, akik kötelességüknek tartották, hogy valahányszor leírják nevemet, besározzanak, belém rúgjanak, arcul verjenek, leköpdössenek. [...] Nem mertem az utcára lépni, félttem minden látogatótól, alig mertem felbontani leveleimet, a feleségem csak akkor adta át, ha nem talált bennük gyalázkodást, fenyegetést. Akarattýáról három évig nem húztam ki a lábamat.”¹²

Ekkor menekül „önkéntes” száműzetésbe Akarattýára. Noha az 1948-as év jó részét már ott tölti feleségével, Tildivel, a nyaralót a háborús károk miatt telelésre akkor alkalmatlannak tartják, és másutt keresnének menhelyet, Budapesten kívül, de hiába. Az 1949 nyári leköltözés után már feladják pasaréti lakásukat, és Budapesten újra végleges lakást csak tíz év múlva találnak.

A viszonyok Akarattýán: mostohák. Az áram bekapcsolása újra, csak 1950-ben történik meg, a téli napokat és estéket petróleumlámpa mellett töltik. A nevezetesen erős és szívós feleség, Csósz Matild, egy kisnemesiből nagyparaszttivá lett vajszlói család sarja tartja fenn életüket a nagy kert megművelésével, ahonnan piacra visz minden eladhatót. Tildi erős személyiségű és művelt volt, családjának is a műveltség iránti vágya és értelmiségi házassága miatt kellett hátat fordítania. A veteménytől a gyümölcsfák gondozásáig, a baromfi- és disznótartásig minden munkát el tudott végezni. Nagybátyám a teraszon *ülve* fát hasogat vagy fűrészel Tildivel, krumplit vagy birset hámoz, vagy mogyorót s diót tör-tisztít, amit aztán leányuk, Jucka Budapestre visz eladni az ismerősi körben (nagy érték volt az olajos mag a Rákosi-évek szűkölködése idején). És – amint már imént felidéztem – rendszeresen érkeztek az akarattýai házhoz a tápláló hollók adományai, bizonyítékául annak, hogy Rákosi diktatúrájában a többség nem hagyta cserben a szenvedőket és nélkülözőket. Valahol itt találhatjuk meg a magvait annak a csodálatos nemzeti összefogásnak, amely 1956 októberében a forradalomban született meg oly váratlanul. Így ír erről nagybátyám az idézett emlékezés folytatásában: „De voltak olyanok is, akik a pusztába vonultság egész ideje alatt kitartóan segítettek rajtunk. Kossuth-díjas íróársaim közt mindig volt egy, aki elküldte díja egy részét, még ha tiltakoztam is ellene. Ilyen Kossuth-díjas barátom volt Tamási Áron, Illyés Gyula, Tolnay Klári, Mészáros Ági, s hamarjában nem is tudom, még ki. Egy orvos barátom éveken keresztül havi 100 forinttal segített (Ma ez kb. 50.000 forint volna – megjegyzés: K. Gy.). Mészáros Ági új ruhát küldött, fiam egyik volt tanára, Veres Péter, Dayka Margit segítségével, kétszer is készítettett számomra drága ortopéd cipőt, hogy járni tudjak. Akarattýai karácsonyesténket a karácsonyfa alatt felhalmozott ajándékok tették e sötét, magányos időkben emlékezetesé. Orvos barátaim ingyen jöttek, ha kellett, nagyon rossz időben, rossz úton is. Egy református lelkész

11 *Levélről levélre. Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése.* Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: ifj. Kodolányi János. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp. 2000. 189.

12 Csűrös Miklós szerk.: *Én vagyok. In memoriam Kodolányi János.* Nap Kiadó, Bp. 2001. 210.

a megye lelkészeitől szedett össze számomra minden hónapban olyan minimális összeget, ami legalább a fűtés, világítás, adó, és kenyér költségeit fedezte.” És volt, hogy Tildi lerokkant a téli hidegben: „Ilyenkor bizony magamnak kellett vizet forralnom, szénatöreket kerítenem, és gőzölni őt takaró alatt [...] Magam [...] intéztem ezt-azt, hogy legalább némileg meleg szoba, mindennapi kenyér legyen a sivár, süket, magányos otthonban.”¹³

Voltaképpen azonban, az akarattjai száműzetés szellemileg és lelkileg felkészülten találta Kodolányi Jánost. Ahogy Illyés idézi nevezetes versében a kínai mondást, mindig ott a Rosszban a Jó, amiként a Jóban a Rossz. Talán Teleki Pál miniszterelnök tragikus halála volt az a fordulópont, ahol elvesztette nagybátyám a reményt arra, hogy Magyarország kimaradhat a háborúból. Akkortól fokozatosan kivonul a közéletből, és még továbbírja második Árpád-kori trilógiáját, írja esszéit, cikkeit, de az 1943. májusi *Zárt tárgyalás* már az elvonulás nyitánya. Abban a könyvben megfogalmazza, szemben minden a pillanatban esélyes politikai szereplővel – tehát a náccikkal, a kommunistákkal és a liberálisokkal –, hogy az ember legfontosabb alkotása és szükséglete a kultúra, a kultúra pedig kísérlet, amelynek során az ember, a közösség a transzcendenshez, Istenhez méri magát, hogy róla való sejtéseit rendszerbe és művekbe foglalja. Noha ez a hit a magyar történelmi regényeit és a magyar kultúra múltjában való keresését eddig is áthatotta, az apokaliptikus idők most arra készítik fel, hogy mindezt mitikus és misztikus távlatban vizsgálja meg, a spirituális önépítés jegyében.

Olvasmányai között ekkor sűrűsödnek az ókori, egyiptomi, mezopotámiai és bibliai források, miközben keresi a küszöbön álló modern világkorszak első jeleit és értelmét is, többek között Einstein, Eddington, Pauli, Schrödinger és Heisenberg új fizikájában, ugyanazzal a példátlanul gyors és lényeglátó felfogóképességgel, amellyel az említett ősi forrásokat olvassa. Tudós barátai között ott van László Gyula, a régész Fettich Nándor és Dombai Károly, az antropológus Bartucz Lajos, a csillagász Kulin György s a lézerfizikus Bay Zoltán, de most ugyanolyan fontosak lesznek számára Hamvas Béla és Várkonyi Nándor gondolatai. Hamvassal kapcsolata még 1930-ban, a Bartha Miklós Társaságban, a nemzedék legjobbjainak e radikális gyülekezőhelyén kezdődött, de köve-

ti kibontakozó pályáját mindvégig, s egyre nagyobb elismeréssel, 1945 után is. Sorra megkapja olvasásra a Lukács György által betiltatott Hamvas új gépiratos műveit, és Ignác Rózsának írt, 1952. májusi levelében külön kiemeli a *Scientia Sacra* első részének nagyszerűségét. Egyes kritikai fenntartásai ellenére megfogalmazza szellemi rokonságukat, valahányszor ez felvetődik Várkonyi Nándorral való gigantikus levelezésében. Különösen gyümölcsöző lesz Várkonyi Nándorral 1941-től újjáéledt barátsága, aki akkor a *Sziriat oszlopai* első változatán dolgozik, és Kodolányi lelkedése a mű iránt megerősíti őt gondolkodói útja folytatásában. Várkonyi Nándor, a pécsi egyetem könyvtárosaként be tudja neki szerezni a legfrissebb bibliai és antropológiai könyveket Nyugatról, a legzártabb Rákosi-korszakban is. Kodolányi János jól tud németül és franciául, az angol nyelvű könyveket pedig Várkonyi kivonatolja neki. De számtalan ilyen mű jut el Kodolányi Jánoshoz a *Vizöntő* kiadása nyomán más ismerősöktől és ismeretlenektől is, az ókor, a teozófia és az asztrológia tanulmányozóitól, a legnyomasztóbb marxizmus évadának valószerűtlen, gyakran névtelen, rejtőző szabad szellemeitől.

Kodolányi az előkészületeket a Jézus- és Mózes-könyvekre még Budán, 1947-ben kezdte meg, csendben, a könyvterveket nem említve. Akkoriból talá- lunk nyomot kapcsolatára Scheiber Sándorral is. Tíz évvel később, *Az égő csipkebokor* megjelenté után mondta azt a családi legendárium szerint a Rabbiképző Intézet nevezetes professzora: „Ha Mózeset meg akarjátok ismerni, a Bibliát olvassátok, meg Kodolányi Jánost”.

A bevezetőül idézett illési hasonlat minden mondatában igaz. Mert valóban, ahogy visszanezve megírta, Kodolányi János 1945-től kezdve már a legnagyobb tudatossággal, „elmélkedve, imádkozva megformálta magában Istennel való kapcsolatát, és felkészült az emberek között való tevékenységre.” Értsd: arra, hogy ezt az új kapcsolatot megértesse a többi emberrel is, velünk, a *Vizöntő*vel kezdődő nagy tetralógia könyveiben, amelyet 1953-ban fejez be a Mózes-könyvvel, *Az égő csipkebokorral*. Méltán írhatja ennek befejeztekor Várkonyi Nándornak, hogy elvégezte azt a munkát, amiért e világba küldetett, és most már nyugalommal meg is halhat. S ha nem is hagyja itt azonnal a földi tereket, az emberfeletti teljesítmény: a több ezer oldalnyi regény és esszé-számba menő levél megírása a mostoha közegben,

13 Uo. 211–212.

nélkülözve és elfelejtve, 1955 végére szervezete teljes összeomlásával út vissza. Amiért égett éveken át, az is elégette őt. Az 1956. januári szívinfarktus nyomán fedezik fel súlyos, elhanyagolt cukorbetegségét, amely már elindította lassú, visszafordíthatatlan idegbénulását is.

*

Boldogtalan volt-e nagybátyám az akarattyaiban? Bizonyos vagyok benne, hogy nem, sőt, minden nélkülözés ellenére, életének legnyugodtabb, legemelkedettebb s talán legkiteljesedettebb korszaka következett el 1949 őszén. Amint már említettem, szellemileg éppen hogy megérett erre az életfordulóra. A fokozatos visszahúzódása a közélettől 1941-től kezdve, s gondolkodásának és olvasmányainak befelé fordulása ekkorra érett be, a legmagasabb rendű kontempláció spirituális korszakában. Ekkor vált Mesterré, bölcs öreggé, jógivá a szó szellemi értelmében, holott még csak ötvenéves volt. Írni pedig sosem volt kínlás számára, ezekben az években pedig valóságos gyönyörűséget jelentettek számára az alkotás mennyei könnyűségű, jó tíz-húszoldalas napi futamai.

Amint elmondja, mindig hajnaltól délig írta regényeit, és a napi részt előző este, éjszaka gondolta végig részletesen. Helyesebben mondva, előhívta magából vagy a kozmikus szellemi térből, szunnyadásukból a szereplőket, akik látomásként támadtak fel benne ilyenkor, és élték tovább regénybeli életük újabb fejezetét. Ezek a látomások, a feltámadt alakok olyan elevenek voltak, jelenlétük oly intenzív, hogy olykor úgy érezte ezekben az esti meditációkban, hogy az örület határára sodródik, és kiáltozva kért Tilditől segítséget a megnyugváshoz, a visszatéréshez a tapintható valóságba. A kontemplatív beérés, a bölcsesség állapota bizony az ő esetében sem pusztán a szentek megigazult derűjét jelentette.

Voltak természetesen ennek a az állapotnak, ennek az új életformának igen egyszerű, természetes órái is, szinte minden nap. Ezeket a természettel való könnyű azonosulása hozta meg nagybátyámnak, a ház tornácán ülve, együtt rezegve a növényekkel, fákkal, madarakkal, és játszva, évdve kutyájával és macskájával. Gyermekkora óta jelen volt benne a misztikus feloldódásnak, lebegésnek ez a képessége, de az akarattyaiban száműzetés hozta vissza világának középpontjába ezt az örömet. Amikor elbűvölő természetleírásait olvassuk ebből az időből, például a Jézus–Judas könyvben, az *Én vagyokban*, forrásukat

itt kell keresnünk, vagy a hasonló gyermekkori, ifjúkori révülésekben Pécsváradon, a vajszlói kertben, vagy a Dráva parti erdőkben. Ezeket az órákat a semmittevés dicséretéért írja le a görcsösebben gondolkodó és nyugós kényszerek között élő Várkonyi Nándornak egy levélben. A lélek elmélyült tanulmányozójaként, pszichológusként, nagybátyám tudja, hogy ezek az „üresjáratok”, elrévedések, együttlétek a természettel voltaképpen a lélek készülődései és erőgyűjtései is a következő feladathoz. Hasonló mondatokat magam is nemegyszer hallottam tőle egyszemélyes mesteriskolájában, 1959–63-ban. Olyanokat is, amelyekben arra biztatott, tegyem el holnapra, amit nem tudok megoldani. A megoldást megkapom majd egyszer, előbb-utóbb, váratlanul. Talán másnap reggel. Megálmodom: a lélek majd megadja a választ, „eszembe jut”. És valóban, így is történik szinte mindig.

A zene volt még számára a kontemplációnak ilyen magasrendű forrása, de sokáig még rádiója sem volt Akarattyaiban, csak egy régi, felhúzó lemezjátszó. A szabadnapjain be-betérő, szintén akarattyaivá lett Veres Péter hoz neki egy néprádiót, majd rádiómérnök édesapám juttatja őt egy méltó minőségű világvevőhöz. Bach, Mozart, Schubert, Bartók, Kodály a kedvencei. Ennek az örömmel az ősforrását is büvöletesen írja le egy helyen, visszaemlékezve arra, amikor újdonsült mostohaanyja, Újhelyi Alva, a nagymama, egykori Dohnányi-növendék, teljes szonátákat játszik le nagy átéléssel az elbűvölt kamaszfiúnak a vajszlói erdőtanácsosi házban, délelőttönként. És emlékszem magam is azokra az órákra, amikor nagybátyám e zenékről beszélt lenyűgözően, Beethoven „harmadikjáról” vagy „hetedikéről”, Bachról.

Akarattya, ha a mostoha civilizációs körülményeket s a gyakori szűkölködést nem tekintjük, voltaképpen eszményi hely volt az elhúzódásra ezekben az években. Budapestről tekintve, az Isten háta mögöttiség biztonságát is megadta a korabeli mostoha közlekedési lehetőségek miatt. De aki nagyon megakarta találni Kodolányi Jánost, megtalálta őt, eljutott hozzá vonaton, motorkerékpáron, biciklin, ritkábban autón. Nagybátyámék kicsiny, de csinos, parasztbarokkos tornácú háza óriási kertben állt, a vasútállomástól és az országúttól pár száz méterre, a településnek a csajági földek felé eső szélén. És kihalt sem volt Akarattya. A század elejétől jelentős középosztályi üdülőtelepüléssé fejlődött, amelyet a két háború közötti, közhivatalnokok javára végzett telekparcellázás is felgyorsított. A Rákosi-korszak sok katasztri-

tottja húzta meg itt magát, végleg a nyaralókba költözve ekkor. Főleg X-es származásúak, magasrangú katonatisztek, hivatalnokok és vagyonuktól megfosztott vállalkozók húzódtak ide, még mielőtt Rákosiék kitelepítési kampánya megkezdődött volna Budapesten. Két volt miniszter is lakott a közelben, egyikük, az igazságügyminiszter, Nagy Emil, édesapja a leendő zenetudós Vámosi Nagy Istvánnak, aki nagybátyám egyik fiatal pártfogoltja s az ezotériában társa volt, Makkai Ádám szóbeli közlése szerint. Felfeltűnnek e baráti szomszédok Kodolányi János naplóként is szolgáló leveleiben, bár a rendszeres érintkezéstől legtöbbjükkel elzárkózott, mert bennük a K.u.K. eredetű középosztály – szüleinek osztálya – tragikus felületességét és korlátoltságát élte át újra, amelytől egész életében irtózott.

Ilyen körülmények között született tehát meg a három nagy könyv. Gilgamesről (*Új ég, új föld*), Jézusról és Judásról (*Én vagyok*), Mózesről (*Az égő csipkebokor*). Valamint a vastag kötetekre rúgó levelezések, elsősorban Várkonyi Nándorral és Szabó Lőrincsel, de rengeteg más baráttal és ismerőssel is. Az 560 oldalas, több mint száz ívnyi Várkonyi-levelezés – amely a könyvet összeállító unokatestvérem, Dr. Kodolányi János néprajztudós szerint csak válogatás – minden bizonnyal a 20. század magyar gondolkodásának egyik legjelentősebb dokumentuma a vallásról, a történelemtől, kultúrától és a mindennapok történéseiről. A leveleken végigfutó szálakat követve, leghitelesebben ezek alapján rekonstruálható az író akkori életének ezernyi mozzanata is.

Idézett emlékezésében Kodolányi így summázza az akarattyaievek hozadékát: „A szívem szabad volt. A nyomort is énekeltem, azonban az út végét, amelyen a port kellett felvernem, nem láttam sehol. Hogy tanulmányaimban miképp jutottam forrásművekhez, máig is megmagyarázhatatlan rejtély számomra. Egyszer például egy alföldi város számomra ismeretlen orvosának a felesége állított be, és magával hozta a tel-amarnati ásatások angol nyelvű ismertetését, a megfejtett szövegek betűk szerinti hű másolatával. Ugyanakkor Vigouroux könyvét, amire a hikszoszok alsó-egyiptomi uralmának és a zsidó őstörzsek bevándorlásának ismeretéhez volt okvetlenül szükségem. [...] Ezekben az esztendőkből tanultam meg, hogy az ember mindig hozzájut ahhoz, amire okvetlenül szüksége van és ami nélkül nem tud továbblépni céljai felé.”¹⁴

14 Uo. 214.

*

A nagy akarattyaie művek elemzése meghaladná e tanulmány kereteit. Nagybátyám kozmikus léptékű bölcsességét, bizalmát a nálunk nagyobb erőkben igazolja számomra, hogy most, amikor az atlanti és a magyar világban megint elérkezett az elfedett és elhalasztott igazságok kimondásának ideje, a tetralógiát egyre több fiatal fedezi fel nagy izgalommal, és sok évtized feledése után komolyan hozzájárul e művek méltó befogadásának interpretáló munkájába. Jellemző és biztató, hogy ők már mind a gondolkodásában szabadon felnőtt nemzedék képviselői, akik a középiskolát 1990 körül végezték, lehetőleg külföldön is tanultak, és eldobták a posztkommunista tabukat és sémákat, amelyek túl sokáig éltek tovább bennünk.

Így, végezetül, nagybátyám akarattyaie éveinek csak egyetlen hozadékára szeretnék kitérni, amely aztán engem is döntően érintett életem alakulásában, gondolkodásomban. Ez a fiatalokat illeti. A már felfelillantott tanítómesteri küldetéséről van szó, amely természetes folyománya volt a felismeréseknek, amelyekre illési magányában jutott. Hogy ez mit is jelent, Várkonyinak magyarázza meg röviden, aki egyik fiatal pártfogoltját küldte el Kodolányi Jánoshoz tanácsért. Így válaszol 1948. július 23-i levelében Várkonyinak: „útmutatásokat adok neki, mert mint vén jóginak, ez a kötelességem”.¹⁵ A kiszemelt vagy sorszerűen hozzá elvetődött fiatal tanítványokkal való foglalkozás révén nagybátyám elhivatottság iránti öröme fokozódott. Hogy a külső *polisz*, az *urbs* emberi hálózata fizikailag megszűnt nagybátyám részére az akarattyaie emigrációban, annak az is hozadéka lett, hogy ezt a tanítómesteri küldetését nagyobb részt levelekben vitte végbe. Még akik aránylag könnyebben tudtak le-leutazni, be-benézni hozzá – ma már elképzelhetetlenül nehéz közeli viszonyok között –, azok is inkább levelekben folytatták tanfolyamukat nagybátyámmal, e kínai vagy ógörög, vagy – mondhatni – krisztusi tanítómesterrel. Ilyen fogadott fiaként megszeretett tanítványa volt Nyerges Pál biológus–vegyész, aki a szőlészetek szakmai tanácsadójaként, hivatalos megbízással járhatta akkoriban az országot. Kodolányiéknak Akarattyaian nem elérhető hamburgi muskotály-töveket, permetezőszereket,

15 *Levélről levélre. Kodolányi János és Várkonyi Nándor levelezése*. Válogatta, szerkesztette és az előszót írta: ifj. Kodolányi János. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Bp. 2000. 73.

s ki tudja, mi más kerti eszközöket, szerszámokat szezett be útjain, és elvégzett sürgős teendőket is a kertben. Cserébe szokratészi leckéket kapott a lugasban nagybátyámtól, aki elsősorban abban segített neki, hogy elsajátítsa az igazi művészi és szellemi szemléletet festői tehetsége kibontakozásához. A tavaly megjelent Nyerges Pál-levelezés is vastag kötetre rúg, Horányi Károly kiváló előszavával és bőséges jegyzeteivel a levelekben említett szereplőkről. Az 1914-ben született Nyerges Pál 1948 júliusában járt először nagybátyáméknál Akarattyán, és a levelezés vele, majd feleségével is – mint a legtöbb esetben – 1956-ig, Kodolányi János egészségének megromlásáig tart. Hadd idézzek most nagybátyám Nyerges Pálhoz szóló két leveléből, amelyek bennem tökéletesen visszhangozzák az 1959–63 közötti délelőtti hangulatát, nagybátyám nekem kifejtett gondolatmeneteit, stílusát. A kurzus elején még a kor materialista gondolkodásának sablonjait kell kitörölnie tanítványa fejéből: „Amit Jézus Krisztusról mondasz, az tipikus pozitívista vélemény. Körülbelül Renanéval egyezik. Egy kissé megalkuvó, lagymatag, óvatos nézet ez: annyira emberi volt Jézus, annyira jó, bölcs, okos, tökéletes, hogy már isteninek mondható. De a dolog nem így áll ám. Jézus Krisztus valóban és csakugyan Isten, a szó szoros értelmében. [...] Hogy Krisztus mennyiben Isten és ember *s az ember mennyiben Krisztus és Isten*, éppen azt tárgyalja az én *Judásom*.” (Itt még Judásként hivatkozik Kodolányi János a Jézus-könyv frissen elkészült második változatára.)

Így folytatja: „Ami a nemi erkölcs kérdését illeti: a kereszténység és minden vallás a »lehetetlenre« törekszik. Teszi ezt azért, mert tudja, hogy a vallás célja az Emberfölötti Ember, az Istenember megvalósítása. [...] Mármost ne a biológiát, hanem a pszichológiát nézzük: ha az ember nemi ösztöneit szublimálja, szellemivé teszi, irtózatossá erőt nyer és merít.

Az a szublimálás lehet teljes és tökéletes, mint némely szenteknél, pld. Assissi Ferencnél, aki korántsem volt vén, impotens, kiábrándult fickó, hanem csupa erő, harmónia, frissesség és üdeség. [...] Nem a nemi élet megtagadásáról van szó, hanem szublimálásáról. Ez nagy különbség, s hülye az a pap, aki a nemi életet, mint »bűnt« ostorozza. [...] Igen, szeress, szeress testileg is, ösztöneid szerint is, de igazán, szívből, és egész lélekből, szellemileg szeress, szublimáld a szerelmi életedet, töltsd meg az Istenember fényével”¹⁶ (1952. máj. 20.).

S végezetül a következőt írta a jótétemények hozadékáról, válaszul egy panaszkodó levélre: „Hát Palikám, ifjú barátom, majdnem fiam, hol van az megírva, hogy a jóságot méltányolni kell? Vagy akár csak megérteni. Sehol sincs megírva, ellenben megint tény, hogy a jóság, a jóindulat előbb-utóbb felkelti másokban is a jóindulatot, mert, mondom: az ember természetes állapota a jóság és a jóindulat, s ki ne kapna rajta, ha a természetes állapotba kerülhet? Még továbbá: ha az emberre nem sugárzódik vissza a jóság ott, ahol éppen kifejti, visszasugárzódik máshonnét. [...] a kínai mondja: ha egy kavicsot dobsz a tóba, a világegyetem már nem az, mint ami [...] volt”¹⁷ (1953. jan. 14.).

A Mester idézett szavaival zárom e tanulmányt, aki a szeretet áramlásának, az adásnak és az elfogadásnak a barátságához fogható legnemesebb formáját művelte tanítványaival is. Érzelmekben és hangulataiban elhíresülten szélsőséges ember tudott lenni, mint barátai is tartották – de a tanítói, szellemi szerepben mindig méltó maradt a barátság és a szeretet benne élő határtalan képességéhez.

¹⁶ *Csend kívül, de nem belül*. Kodolányi János és Nyerges Pál levelezése. Szerk., az előszót és jegyzeteket írta: Horányi Károly, MTA–Jaffa Kiadó, Bp. 2017. 134–135.

¹⁷ *Uo.* 151–152.